

METODE ISPITIVANJA SLIKE TIJELA

VIKTOR BOŽIČEVIĆ

Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 159.925

Stručni rad

Primljeno: 1986-02-15

U radu su navedene klasificirane tehnike za ispitivanje koncepta slike tijela. Osim klasifikacije, poimenice su nabrojene, u svakoj od klasa, najpoznatije odnosno najviše upotrebljavane tehnike iz date klase postupaka, kao i tehnike koje u dosadašnjim pregledima nisu prikazane.

Uočeno je da primjena postojećih tehnika ne doprinosi bitno proširivanju spoznaja u okviru do sada razvijenih konceptata slike tijela. Također je uočena ograničenost predmeta istraživanja instrumentima kojima se ispituje slika tijela.

Slika tijela (body-image; Körper schema) u psihologiji je dosta upotrebljavan, ali ne i suviše istraživan konstrukt. Shvaćanje slike tijela nastavlja se na »vječno« pitanje odnosa tjelesnog i psihičkog, a u suvremenom obliku počinje se razvijati početkom 20. stoljeća. Prema Meermannu i Fichteru prvi opis poimanja slike tijela potječe od neurologa A. Picka pod nazivom »orijentacija na vlastitom tijelu«, koji je izraz upotrijebio još 1908. godine. Danas se, također prema Meermannu i Fichteru, izraz slika tijela upotrebljava uglavnom u dva značenja: onom što je pod tim nazivom mislio britanski neurolog H. Head i onom kako je sliku tijela shvaćao P. Schilder. Headovo shvaćanje tipično je shvaćanje neurologa, koji su među prvima izvještavali o poremećajima u percepciji vlastitog tijela (Fichter i Meermann, 1982), dopunjeno podacima dobivenim upotrebom metode podraživanja moždane kore. Prema Headu kora mozga je integrativni sistem u kojem se nalaze pohranjene informacije o senzomotornoj aktivnosti organizma, pohranjene u obliku shemata. Povreda moždane kore dovodi do razaranja shemata i do nemogućnosti prepoznavanja i uklapanja novih informacija izazvanih perifernim podraživanjem. Zajednički, shemata imaju prostornu i vremensku dimenziju, sažimlju senzomotričnu aktivnost tijela, cjelovita su i vezana za određene moždane areale. Razumljivo je da su neurolozi među prvima izvještavali o poremećajima slike tijela, budući da oni i najčešće dolaze u dodir s doživljajima poremećene slike tijela, koji su izazvani najrazličitijim povredama CNS-a ili oštećenjima

perifernih organa, npr. amputacijom. Poremećaji o kojima izvještavaju neurolozi odnose se najčešće na gubitak ili poremećaj orijentacije o stranama tijela (lijevo, desno), iskrivljenja oblića i veličine dijelova tijela, osjećanje nepostojećih dijelova tijela i sl. Na sličan način o poremećajima slike tijela izvještavaju i neuropsiholozi (Luria, 1976). Uz neurologe i neuropsihologe, i psihijatri i najveći broj kliničkih psihologa često se, samo u drugom kontekstu, sreću s poremećajima slike tijela. Moramo odmah reći da je ponekad teško ili skoro nemoguće razlikovati doživljaje slike tijela izazvane povredama CNS-a od doživljaja kojima u osnovi leže funkcionalni poremećaji, npr. shizofreni poremećaji. Schilderovo shvaćanje slike tijela obuhvatnije je od shvaćanja Heada. Prema Schilderu »slika tijela je prostorna slika koju ima svatko o sebi. Može se pretpostaviti da ova slika (Körperschema) sadrži u sebi pojedine dijelove tijela i njihove međusobne prostorne odnose. Čini se vjerojatnim da postoji odnos između slike tijela i percepcije, odnosno predodžbe vanjskog prostora« (Schilder, 1923., prema Fichteru i Meermannu, 1982). Polazeći od ove postavke Schilder je razvio koncepciju slike tijela prema kojoj je slika tijela trodimenzionalno jedinstvo inter- i intrapersonalnih, okolinskih i vremenskih činilaca, što konstrukt slike tijela čini vrlo obuhvatnim, pa je ovakva koncepcija slike tijela pretrpjela više kritika. Ovako shvaćena slika tijela uključuje mnoštvo emocionalnih, kognitivnih i perceptivnih fenomena i teško ju je razlučiti od psihoanalitičkog pojma Ega (Federn, 1956), odnosno koncepcije Samstva (Self). Ipak, ukoliko se želi opisati i razumjeti razvoj i poremećaje slike tijela kod psihijatrijskih pacijenata, mora se prihvatiti ovako široka koncepcija kao što je Schilderova i njoj slična poimanja slike tijela.

Sumirajući radove većeg broja autora Fisher i Cleveland (1968) navode četiri grupe poremećaja slike tijela kod psihijatrijskih pacijenata. U prvu grupu uvrstili su poremećaje koji se odnose na doživljaj vlastitog tijela, u cjelini ili parcijalno, kao da ima svojstva tijela osobe suprotnog spola. Druga grupa poremećaja obuhvaća osjećaje deterioracije i dezintegracije tijela, kao da su tijelo ili dijelovi tijela razoreni, odnosno uništeni. Treća grupa poremećaja uključuje najraznovrsnije oblike depersonalizacije, a četvrta grupa doživlja gubitak, odnosno nestanka tijela.

Uz već navedene pripadnike različitih profesija, koji su se bavili i bave se proučavanjem slike tijela, i cijeli niz teoretičara i praktičara psihoanalize, bez obzira na svoju polaznu naobrazbu bavio se proučavanjem uloge tijela i slike tijela u nastanku i razvoju psihičkog aparata (Grunert, 1977). To je i razumljivo obzirom na temeljnu postavku psihoanalize o povezanosti, gotovo jedinstvu tjelesnog i psihičkog, naročito u formiranju psihičkog aparata i energetskej osnovi ličnosti.

Metode istraživanja

U većini neuroloških, psihijatrijskih i psihoanalitičkih istraživanja slike tijela osnovna metoda prikupljanja podataka o nastanku, razvoju i izobličenjima slike tijela bio je *intervju*, bilo da je upotrebljavan u dijagnostičke, bilo terapijske svrhe. Podaci dobiveni intervjuom uspoređivani su s podacima dobivenim cijelim nizom postupaka koji su uključeni u dijagnostičke pretrage neuroloških pacijenata, pa su na temelju postojanja ili nepostojanja diskrepance između ovih podataka donošeni sudovi o eventualnim poremećajima i uzrocima poremećaja slike tijela. Ovo je posebno bilo važno prilikom donošenja diferencijalne dijagnoze, naročito kad se radi o konverzivnim poremećajima. U istu svrhu upotrebljavaju se podaci dobiveni intervjuom i u suvremenoj dijagnostici poremećaja slike tijela. Naravno, u psihoanalitičkim terapijama intervju je još uvijek gotovo isključivo sredstvo prikupljanja podataka i način da se mijenja ponašanje i doživljavanje klijenata.

U posljednjih četrdesetak godina sve je češća primjena objektivnijih tehnika za ispitivanje slike tijela. Pri tome autori polaze od najrazličitijih teorijskih koncepata slike tijela, razvijaju nove instrumente kojima ispituju sliku tijela, a često koriste u tu svrhu i postojeće dijagnostičke instrumente prilagođene novoj namjeni — ispitivanju slike tijela.

Objektivnost svih »objektivnijih« postupaka za ispitivanje slike tijela nije izjednačena. Kao i uvijek u mjerenju ona ovisi o olini i svojstvima oline, kojima su mjerni instrumenti prilagođeni. Kad se radi o svojstvima slike tijela, a rekli smo da su značenja slike tijela uglavnom obuhvaćena shvaćanjima Heada i Schildera, tada imamo olinu kojoj pojedine aspekte možemo mjeriti potpuno objektivno na omjernim skalama, a pojedina svojstva moramo mjeriti na ordinalnim ili čak nominalnim skalama, odnosno brojanjem, i zatim posredno izvoditi zaključke o slici tijela. »Objektivnije« metode ispitivanja slike tijela mogu se kao i obično u psihologiji podijeliti na:

- I projektivne tehnike,
- II tehnike samoprocjene pomoću različitih skala i upitnika i
- III eksperimentalne metode ispitivanja slike tijela.

Budući da je ta podjela već korištena, i mi je koristimo dopunjavajući je opisom postupaka koji nisu obuhvaćeni u nekim drugim preglednim radovima koje smo imali prilike pogledati (Fischer i Meermann, 1982; Kejn, 1984; Fisher i Cleveland, 1968; Mc Crea, Summerfield i Rosen, 1982; Berger, 1979. i 1984.); a koje su upotrebljavane u radovima objavljenim u posljednjih pet godina u časopisima koji su referirani u Current Contents — Social and Behavioral Sciences.

I. Projektivne tehnike

Od projektivnih tehnika koje se koriste u procjeni slike tijela najpoznatije su Rorschachov test i tehnika Machoverove nazvana »Draw — A — Person — Test«. Oba testa koriste i naši klinički psiholozi u okviru dijagnostičkog rada (Šali, 1974; Berger, 1970; 1984.).

Za Rorschachov test razvili su Fisher i Cleveland poseban oblik bodovanja nazvavši ga »Body — Image — Boundary — Score«. Ova mjera izvedena je iz projektivnih odgovora na mrlje Rorschachovog testa; može se međutim primijeniti i na odgovore dobivene ispitivanjem Holtzmanovim testom tintenih mrlja. Autori (Fisher i Cleveland, 1968.) ustanovili su dva svojstva ove mjere koja upućuju na doživljavanje stanja granice tijela. Ispitanici se, dajući projektivne odgovore na Rorschachovom testu, odlučuju za čvrstu ili za propusnu granicu tijela. Indikatori jasnog i čvrstog razgraničenja tijela od okoline su tzv. barijera odgovori (B — odgovori), a odgovori koji indiciraju nejasno razgraničenje tijela od okoline, slabost, manjak supstance i propusnost nazvani su penetracioni odgovori (P — odgovori). Ovim odgovorima može se, prema Fisheru i Clevelandu, predvidjeti mnoštvo oblika ponašanja kod najrazličitijih grupa ispitanika, posebno u odnosu na uzrast, spol i nozološku kategoriju kojoj pripadaju.

Testom Machoverove (Berger, 1984.) nastoji se zahvatiti nesvjesne stavove i percepciju slike tijela. Od mnogobrojnih indikatora koji bi mogli upućivati na poremećaj u doživljavanju slike tijela malo njih je izdržalo provjeru, jer je teško odrediti koji su aspekti u crtanju određeni i na koji način, slikom tijela te vještinom crtanja. Berger (1970) navodi moguće slijedeće indikatore koji bi mogli indicirati poremećaje u slici tijela: isprekidan obris crteža ljudske figure, deformirana (dezorganizirana?) slika tijela, neizdiferenciranost spola nacrtanih figura te izostavljanje elementarnih detalja ljudske figure. Berger ujedno navodi i ograničenje u upotrebi ovih indikatora pri kliničko-psihološkom istraživanju.

II. Samoprocjena pomoću različitih upitnika i skala

Po broju izrađenih instrumenata ovo je najbrojnija grupa objektivnijih postupaka za ispitivanje slike tijela. Još je G. C. Hall 1898. upitnicima određivao prva sjećanja koja se odnose na dijelove tijela koji su prvi privukli pažnju djece (Mc Crea et al., 1982). Slične postupke, prema istim autorima, upotrebili Curran i Levine 1942. ispitujući body — image prostitutki, te Gray 1977.

Najčuvaniji instrument u ovoj grupi tehnika kojima se ispituje slika tijela, odnosno jedan od aspekata slike tijela svakako je Body-cathexis Scale Secorda i Jourarda iz 1953. god. (Hammond

i O'Rurke, 1984). U svom izvornom obliku ova skala ima 46 čestica koje su usmjerene na dobivanje podataka o stupnju zadovoljstva koje pojedinac osjeća za vlastito tijelo ili njegove dijelove, što je ujedno i definicija kateksije tijela. Fichter i Meerman (1982) izvještavaju o Fisherovoj »Body Distorsion Questionnaire« skali samoprocjene iz 1970. god. koja se sastoji od 82 itema, koji obuhvaćaju područje percepcije veličine tijela i dijelova tijela, percepcije granica tijela, blokadu tjelesnih otvora, neobične zorove na koži i depersonalizaciju. Na čestice se odgovara sa DA, NE i NEODLUČAN. Ova skala pokazala se pouzdanom, nezavisnom od inteligencije, socijalne poželjnosti, a dobro diferencira psihijatrijske pacijente od normalnih ispitanika.

Osgoodov semantički diferencijal (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957) također je jedna od tehnika kojom se često ispituje slika tijela (Fichter i Meermann, 1982; Mrazek, 1984). Pri ispitivanju slike tijela semantičkim diferencijalom autori su dobivali faktorsku strukturu identičnu faktorskoj strukturi koju su u istraživanjima dobivali Osgood i sur. (evaluacija, potencija i aktivitet), ali dobivali su i takve rezultate koji su pokazali da postoji četvero-dimenzionalna faktorska struktura procjena slike tijela kao što je to dobio Mrazek 1984 (evaluacija, potencija-aktivitet, estetičnost, normalnost).

U ovoj grupi instrumenata potrebno je još spomenuti testove dopunjavanja rečenica, koji su također korišteni u ispitivanju slike tijela (Fichter i Meermann, 1982).

III. Eksperimentalne metode

Među eksperimentalnim postupcima za ispitivanje slike tijela srećemo veliku raznolikost primjenjenih postupaka, a ovi postupci mogu se uglavnom svesti na primjenu:

- a) izobličavajućih ogledala,
- b) primjenu različitih izobličavajućih fotografskih postupaka,
- c) papir — olovka postupaka,
- d) postupaka pri kojima se procjenjuju rastojanje i odnosi veličina pojedinih dijelova tijela (vlastitog tijela) na sjeni na zaslonu i
- e) aparata koji izobličavaju video slike.

Prilikom istraživanja često se primjenjuju u kombinaciji postupci iz eksperimentalne grupe metoda međusobno, kao i eksperimentalni postupci s postupcima iz drugih grupa.

Eksperimentalni postupci postavljaju različite tehničke probleme pred istraživače koji ih primjenjuju, a koji (problemi) se

tiču konstrukcije aparata ili organizacije postupka i registracije rezultata. Složenost aparature raste s primjenom elektronike u konstrukciji aparata (Freeman i sur. 1984), a isto tako raste i preciznost u registriranju podataka. Budući da se u pravilu svim eksperimentalnim postupcima koje smo nabrojili ispituje procjena veličine tijela i dijelova tijela, pitanje je koliko upotreba složenih i skupih aparata u ovu svrhu doprinosi stvarnom obogaćivanju našeg znanja o slici tijela u odnosu na primjenu manje složenih i manje preciznih postupaka, kao što je postupak tipa papir — olovka koji je konstruirao Askevold (1975) na temelju nekih ranijih, još jednostavnijih postupaka.

Na kraju ovog prikaza moramo naglasiti da su izgleda istraživanja slika tijela došla do točke kada se teško, u okviru postojećih koncepata, može dodati nešto novo spoznajama o slici tijela. Možda će uklapanje istraživanja slike tijela u istraživanja Samstva (Selfa) doprinijeti operacionalizaciji koncepata slike tijela koji do sada nisu bili dovoljno operacionalizirani, pa prema tome, prema postojećim uzusima u psihologiji, ni valjani. To bi sigurno pomaknulo istraživanja prema drugim sadržajima i temama u odnosu na sadržaje istraživanja u proteklih pet godina kada je oko 70% objavljenih radova imalo za predmet istraživanje slike tijela anorektičnih i bulimičnih pacijenata u odnosu na sliku tijela normalnih grupa.

Literatura

1. Askevold, F. (1975) Measuring Body Image, Preliminary Report on a New Method, *Psychother. Psychosom.*, 26, str. 71—77.
2. Berger, J. (1970) Psihodiagnostičke tehnike za procenu telesne sheme, *Psihologija*, 3(1), str. 129—135.
3. Berger, J. (1984) *Psihodiagnostika*, Nolit, Beograd.
4. Fichter, M. M., Meermann, R. (1982) Störungen des Körperschemas (Body Image) bei psychischen Krankheiten — Methodik und experimentelle Ergebnisse bei Anorexia nervosa, *Psychoter. med. Psychol.*, 32, str. 162—169.
5. Fisher, S., Cleveland, S. E. (1968) *Body Image and Personality*, Dover Publications, Inc., New York.
6. Freeman, R. J., Thomas, C. D., Solyom, L., Hunter, M. A (1984) A modified video camera for measuring body image distortion: technical description and reliability, *Psychological Medicine*, 14, str. 411—416.
7. Federn, P. (1956) Einige Variationen des Ichgefühls, U Grunert (1977), str. 197—179.
8. Grunert, J. (Hrsg.) (1977) *Körperbild und Selbstverständnis*, Kindler Verlag GmbH, München.
9. Hammond S. M., O'Rurke M. M. (1984) A psychometric investigation into the Body-cathexis Scale, *Person individ. Diff.*, 5 (5), str. 603—605;
10. Kejn, Dž. E. (1984) *Psihologija i sport*, Nolit, Beograd.
11. Luria, A. R. (1976) *Osnovi neuropsihologije*, Nolit, Beograd.
12. McCrea C. W., Summerfield A. B., Rosen B. (1982) *Body Image: A selective review of existing measurement techniques*, *British Journal of medical Psychology*, 55, str. 225—233;
13. Mrazek, J. (1984) Selbstkonzept und Körperkonzept, *Schweizerische Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen*, 43 (1/2), str. 1—23.
14. Osgood C. E., Suci G., Tannenbaum P. (1957) *The measurement of meaning*, University of Illinois Press, Urbana.
15. Šali, B. (1974) *Rorschachova psihodiagnostika, treće izdanje*, Zavod SRS za rehabilitaciju invalidov, Ljubljana.

Viktor Božičević: METHODS OF EXAMINATION OF BODY-IMAGE

Summary

In this article the author lists and classifies the existing techniques for testing the concept of body-image. Besides classification, the most well-known or the mostly used techniques from the given class of procedure, as well as the techniques that have not been shown in the reviews up to now are nominally enumerated in every class.

It has been noticed that the application of the existing techniques does not essentially contribute to the expanding of the conception in the framework of the up to now developed concepts of image body. The limitation of the researched objects with the instruments with which the body image is examined is also noticeable.